

Пожарицька І.М.

УДК 657.6

ТЕНДЕНЦІЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО МИСЛЕННЯ АУДИТОРА

Анотація. Проведено дослідження сучасних економічних теорій щодо вибору в умовах ризику і невизначеності. Доведено, що у XXI столітті превалює поведінкова економічна теорія, в якій об'єднання психології і економічної теорії досліджує проблему вибору в умовах ризику і невизначеності. Автором відокремлено загальні характеристики поведінкової економіки, котрі можуть бути застосовані в аудиті щодо мислення та професійного судження аудитора

Ключові слова: поведінкова економічна теорія, економічне мислення, мислення аудитора, професійне судження аудитора

Аннотация. Проведено исследование современных экономических теорий относительно выбора в условиях риска и неопределенности. Доказано, что в XXI веке превалирует поведенческая экономическая теория, в которой объединение психологии и экономической теории исследует проблему выбора в условиях риска и неопределенности. Автором выделены общие характеристики поведенческой экономики, которые могут быть применены в аудите относительно мышления и профессионального суждения аудитора

Ключевые слова: поведенческая экономическая теория, экономическое мышление, мышления аудитора, профессиональное суждение аудитора

Summary. The current state of research on audit requires a review of existing theoretical positions and methodological framework. In this paper it is proved that in the XXI century prevailing behavioral economics, in which the association psychology and economics studies the problem of choice under risk and uncertainty. We believe that the modern economic theory, including behavioral economics, may be a common methodological basis for many applied economics of decision making under risk, which include and current audit.

General characteristics of behavioral economics, which can be applied in the audit, in our opinion, are: 1) market inefficiency when decisions are not based on rational logical choice, but based on personal preference (heuristics); 2) a model of behavior and decision-making based on social psychology of large groups and on an individual psychology, which are inherent "cognitive distortions"; 3) the use of cognitive term "frame" - semantic frame used by man to understand something, and actions under this understanding.

Further research is subject to cognitive behavioral component of economic theory in order to highlight common characteristics that can be used to model the behavior of the auditor when forming an opinion on the financial information.

Key words: behavioral economic theory, economic thinking, thinking of the auditor, the auditor's judgment

Постановка проблеми. Перехід України на міжнародні стандарти аудиту та дотримання європейських вимог щодо фінансової звітності, професійної етики, контролю якості діяльності аудиторів та професійних бухгалтерів викликає багато труднощів. Тому сучасний стан наукових досліджень з аудиту вимагає перегляду існуючих теоретичних положень та методологічної бази.

Наукове дослідження виконується відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри обліку та аудиту Національної академії природоохоронного та курортного будівництва за темою “Облік, аналіз та аудит в системі управління підприємницькою діяльністю: методологія та організація” (державний реєстраційний номер 0112U008400). У межах наукової програми автором Пожарицькою І.М. досліджуються концептуальні засади професійного судження та думки аудитора, його теоретико-методологічні та організаційні аспекти.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Критичний аналіз літературних джерел показує, що в Україні в останнє десятиліття сформувалася окрема наукова школа з контролю та аудиту. Так, теорії контролю в цілому і державному фінансовому контролю зокрема присвячені роботи Дрозд І.К., Шевчука В.О., Базась Н.Ф., Мурашко В.Н. Питання незалежного аудиту досліджували Белуха М.Т., Бутінець Ф.Ф., Петрік О.А., Дорош Н.І., Давидов Г.М., Редько О.Ю., Бондар В.М., Проскуріна Н.М., Сурніна К.С., Редченко К. Внутрішній і внутрішньогосподарчий контроль вивчали Калюга Є.В., Максимова В.Ф., Нападовська Л.В., Пантелєєв В.П. Теоретичні аспекти, методологічні основи організації внутрішнього аудиту досліджували Рудницький В.С., Каменська Т.

Проте питання професійного судження та думки аудитора якщо і розглядаються, то досить стисло, що зумовлено недостатністю наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних фахівців у сфері аудиту.

Мета статті - на засадах дослідження сучасних економічних теорій щодо вибору в умовах ризику і невизначеності встановити загальні характеристики поведінкової економіки, котрі можуть бути застосовані в аудиті при формуванні думки та професійного судження аудитора.

Виклад основного матеріалу. Економічна теорія є фундаментальною базою, теоретичним ядром всього комплексу економічних наук – галузевих, міжгалузевих і функціональних. Аудит разом з бухгалтерським обліком та аналізом входить, за думкою проф. В.Д. Базилевича, до інформаційно-аналітичних наук [1, с. 39].

Виступаючи методологічною базою для різних економічних наук, економічна теорія разом з тим повинна враховувати знання, придбані ними в процесі повсякденної господарської діяльності. Спираючись на знання конкретних економічних наук, а також на досягнення інших соціально-політичних наук (соціології, філософії, політології, права, історії і т. п.), економічна теорія дістає можливість глибше розкрити закономірності розвитку господарських систем.

Таким чином, розвиток економічної теорії у напрямі гетерогенності і междисциплінарності збагачує її дослідницький потенціал і заглиблює методологічну базу.

Професор Базилевич В.Д. також зауважує, що готових, раз і назавжди придатних рецептів економічної поведінки теоретична наука не дає [1, с. 38]. І додає, що із цього приводу Дж. М. Кейнс підкреслював, «що економічна теорія не є набором вже готових рекомендацій для застосування безпосередньо в господарській практиці, вона є швидше методом, інтелектуальним інструментом, технікою мислення, допомагаючи тому, хто нею володіє, приходити до правильних висновків» [1, с. 35].

Базилевич В.Д. визначає *економічне мислення* як сукупність поглядів, *суджень і думок людини* про реальну економічну дійсність, що визначають її господарську поведінку [1, с. 34]. Проте економічна ситуація завжди має ризик прийняття невірних рішень та невизначеність майбутніх подій. Саме у таких умовах здійснюється діяльність практикуючого аудитора. Тому розглянемо сучасний стан економічної теорії щодо проблем вибору в умовах ризику та невизначеності (табл.1).

Таблиця 1. Систематизація сучасних економічних теорій щодо вибору в умовах ризику і невизначеності

Назва теорії	Представники	Положення теорії
Теорія очікуваної корисності	Джон фон Нейман и Оскар Моргенштерн (1944)	Автори узагальнили і розвинули результати теорії ігор і запропонували новий метод для оцінки корисності благ
Теорія суб'єктивної очікуваної корисності	Леонард Сэвидж (1954)	Суть теорії у тому, що різні індивіди можуть робити різний вибір серед ідентичних альтернатив, керуючись різними значеннями індивідуальної функції корисності або індивідуальної функції розподілу вірогідності
Теорія перспектив	Дениел Канеман и Амос Тверські (1979)	Оцінки суб'єктивної цінності втрат і вигравів щодо деякої точки відліку (Нобелівська премія в 2002р за включення даних психологічних досліджень в економічну науку, особливо тих, що стосуються суджень людини і ухвалення рішення в ситуації невизначеності)
Поведінкова економічна теорія	У. Едварде, Р. Льюс, С. Ліхтенштейн, Б. Фісхофф, П. Словіц, Ю. Козелецкий, В. Гомульський та ін..	Вивчає вплив соціальних, когнітивних і емоційних чинників на ухвалення економічних рішень окремими особами і колективами, і наслідки цього впливу на ринкові зміни

Згруповано автором на підставі наукових джерел [2,3,4,5,6,7]

Найважливіші теоретичні результати ХХ в. не припускали залучення додаткових знань, окрім допущень про проходження індивіда своєму особистому інтересу і максимізації функції корисності, а для фірми - прибутків.

Серед таких: теорії корисності і стандартна теорія вибору споживача (У. Парето, Е. Слуцкий, Дж. Хикс, Р. Аллен), доказ існування загальної економічної рівноваги (Д. Ерроу, Ж. Дебре), теорія виявлених переваг (П. Самуельсон, Х. Хаутеккер, М. Ріхтер, А. Сіна).

Класики економічної науки: А. Сміт, Д. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Еджуорт, А. Маршалл, І. Фішер, Дж. М. Кейнс і ін. - приділяли пильну увагу психологічним характеристикам людської поведінки. Їх роботи містять безліч роздумів про те, яким чином люди відчувають себе як учасники ринку і оцінюють здійснювані ними економічні дії.

Крім праць класиків, солідна методологічна, теоретична і прикладна робота по обґрунтуванню значущості залучення даних психології в економіку була виконана і в ХХ в. Головним завданням, яке ставили перед собою ідеїні попередники *поведінкової економічної теорії (ПЕТ)* в минулому сторіччі, було усунення розриву між нормативним і дескриптивним аналізом економічних взаємозв'язків. При цьому в ході прикладних досліджень почали виявлятися численні парадокси, які не піддавалися логічному поясненню, виходячи з системи існуючого теоретичного знання.

Найбільш виразно дана тенденція виявилася в галузі теорії раціонального вибору, де почав проводитися емпіричний аналіз процедур ухвалення рішень окремим індивідом, групою осіб або фірмою, виявлення типових способів поведінки, цільових установок, які економічні суб'єкти використовують в складних ситуаціях вибору насправді. Почалася перевірка основоположних передумов ортодоксальної теорії вибору (принцип максимізації, аксіоми теорії очікуваної і суб'єктивної очікуваної корисності, аксіоми теорії дисконтованої корисності) на адекватність даним, зібраним в ході польових досліджень.

Цей процес йшов відразу в декількох напрямках, кожне з яких є самостійною ідейною основою сучасних досліджень в галузі ПЕТ.

Перше з них відбито в роботах Р. Саймона, Дж. Марча, Р. Сайерта, Дж. Катони, Х. Лейбенстайна, присвячених обґрунтуванню значущості використання результатів психології в економічній теорії і зміні магістрального напрямку економічного аналізу. Потім слід згадати передові дослідження таких економістів, як М. Аллі, Р. Маркович, Д. Ельсберг, що критично аналізували дескриптивну спроможність теорії очікуваної корисності і суб'єктивної очікуваної корисності, а також роботи Р. Строца, присвячені парадоксам в теорії міжтимчасового вибору [9]. До дослідження економічних проблем були повернуті і представники когнітивної психології; почалося використання в теоретичній роботі економістів тих результатів, які були виявлені психологами в результаті прикладних досліджень [8].

Роботи переважної більшості цих учених були присвячені проблемам теорії вибору в умовах ризику і невизначеності, а саме виявленню чинників і механізмів, за допомогою яких люди обробляють, оцінюють наявну в їх розпорядженні інформацію, формують на її основі якісні і кількісні думки і врешті-решт здійснюють вибір серед множини доступних альтернатив. Крім цього, практично кожен з вказаних авторів обґрунтовував в своїх роботах точку зору на процес і процедуру ухвалення рішень економічними агентами, яка в значній мірі суперечила загальноприйнятим на той момент положенням.

Починаючи з другої половини минулого сторіччя на допомогу економістам у вирішенні поставлених проблем теорії вибору прийшло значне число психологів, що працювали у сфері відносного молодого на той період часу напряму досліджень - когнітивної психології. Серед них необхідно виділити наступні імена: представники американської школи У. Едварде, Р. Льюс, С. Ліхтенштейн, Би. Фісхофф, П. Словіц; ізраїльська школа в особі піонерів експериментальних методів А. Тверські і Д. Канемана; польська школа, представлена Ю. Козелецьким, Р. Кетлінським, В. Гомульським, та інші [6].

Які конкретно формалізовані гіпотези і положення теорії ухвалення рішень піддалися найбільш інтенсивній експериментальній перевірці?

По-перше, це так звана гіпотеза фон Неймана і Моргенштерна, згідно якої функція переваг індивіда в ризикових ситуаціях вибору має специфічну форму, а саме є сума корисності кожного з можливих результатів на об'єктивну вірогідність їх появи [7, с. 6].

По-друге, це сукупність основних аксіом як теорії очікуваної корисності, так і теорії суб'єктивної очікуваної корисності, а саме: аксіома заміщення або принцип безумовності, умова транзитивності, домінування і інваріантності. Окремо тут варто виділити аксіому транзитивності, з якою в експериментальних дослідженнях зв'язано так зване явище "звернення переваг" (preference reversal) [7, с. 7].

По-третє, так звана гіпотеза досвідченості в визначенні вірогідності (probabilistic sophistication hypothesis), що має на увазі, що індивіди володіють однозначною, чітко визначеною суб'єктивною вірогідністю, що задовольняє умовам класичної математичної теорії вірогідності, зокрема умові аддитивності, яка в даному випадку є одним з основних.

По-четверте, це сукупність так званих когнітивних евристик (cognitive heuristics) - простих правил, використовуваних людьми в процесі ухвалення рішень. Перерахуємо основні з них: ефект початкового, референтного положення (reference point effect); ефект вкладених засобів (sunk cost effect); ефект початкового запасу або наділеності (endowment effect); ефект рамки (framing effect); упередження з приводу доступності (availability bias); упередження з приводу репрезентативності (representativeness bias) [7, с. 8].

За початковий пункт психологи-когнітивісти узяли теорію максимізації очікуваної корисності і імовірнісний підхід до формування індивідом власних суджень і думок. Через те, що результати цих робіт часто включали різні психологічні принципи або конструкти, які могли бути виражені достатньо простим формальним чином. Даний вид досліджень забезпечив спосіб моделювання обмеженої раціональності, який був наближений до стандартної економічної теорії.

"Поведінкова економічна теорія - це об'єднання психології і економічної теорії, в рамках якого досліджується, що відбудеться в економічній системі на ринках, де пізнавальні здібності окремих агентів неповні і вони зазнають природні труднощі в ухваленні рішень". Ця цитата зі статті, що є одним з маніфестів, програмних документів цього напряму досліджень. Вона була написана одним з його ідеологів і безпосередніх розробників, професором університету (США) Чикаго Р. Талером в співавторстві зі своїм молодим колегою С. Муллапатауом [10, с. 85].

Представники поведінкової економічної теорії, як правило, виділяють наступні традиційні області економічного аналізу, в яких ними були розроблені власні моделі, що є альтернативними існуючим неокласичним теоріям: вибір в умовах ризику і невизначеності; міжчасовий вибір; теорія ігор.

Д. Канеман - ізраїльський і американський економіст, що розробив разом з психологом А. Тверські теорію перспектив - теорію ухвалення рішень в умовах невизначеності, яка стала вагомим внеском в економічну науку. Згідно вказаної теорії індивіди спочатку виконують редагування (попередній відбір, пов'язаний з відсіюванням неприйнятних варіантів), а потім оцінюють вже відібрані альтернативи. На основі багатого статистичного матеріалу учені вивели функцію цінності і реалізували фундаментальний багаторічний проект по дослідженню евристик і відхилень індивідуальних суджень і спостережень поведінки щодо прийнятого в економічній теорії нормативного стандарту. Заслугою дослідників став перегляд традиційних методів і доктрин економічної теорії, перш за все моделі "людини економічного" як раціонального інформованого індивіда. Учені довели, що в процесі ухвалення рішень переважна більшість індивідів керуються нерациональними, інтуїтивними міркуваннями - "поведінковими евристичними". Значну увагу вони приділили методам математичного моделювання, зокрема розробці моделі, що пояснює поведінкові реакції, що відрізняються від традиційних в економічній теорії [1, с. 198].

Теорія перспектив Канемана і Тверські виявилася надзвичайно затребуваною в економічній науці [4, с. 105]. Багато в чому подібне положення справ пояснюється тим, що в теоретичному аналізі були задіяні чинники, що характеризують універсальні якості людей (або, якщо завгодно, властивості людської природи), які є наслідком процесів більш високого рівня фізіологічної організації, ніж приписувана індивідам (в даному випадку економістами) здатність вибирати якнайкращу, оптимальну стратегію поведінки.

На засадах поведінкової економічної теорії розробляються напрями досліджень «поведінкових фінансів», «ментального обліку» та інших прикладних наукових напрямів.

Таким чином, на нашу думку, сучасні економічні теорії, зокрема, поведінкова економічна теорія, може бути загальною методологічною основою багатьох прикладних економічних наук з прийняттям рішень в умовах ризику, к яким відносять і сучасний аудит.

Загальними характеристиками поведінкової економіки, котрі можуть бути застосовані в аудиті, на наш погляд, є:

1) ринкова неефективність, коли рішення приймаються не на основі раціонального логічного вибору, а на базі особистих переваг (евристика);

2) модель поведінки та прийняття рішень базується на соціальній психології великих груп та на індивідуальній психології, яким притаманні «когнітивні переключення»;

3) використання когнітивного терміну «фрейм» - смислова рамка, використовувана людиною для розуміння чого-небудь, і дії в рамках цього розуміння.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного дослідження доведено, що у ХХІ ст. превалює поведінкова економічна теорія. Автором відокремлено загальні характеристики поведінкової економіки, котрі можуть бути застосовані в аудиті щодо мислення та професійного судження аудитора.

Подальшому дослідженню підлягає когнітивна складова поведінкової економічної теорії з метою виділення загальних характеристик, які можуть бути використані у моделі поведінки аудитора при формуванні думки щодо фінансової інформації.

Джерела та література:

1. Економічна теорія: Політекономія : [підручник] / За ред. В. Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2007. – 719 с.
2. Гальчинський А. Економічна наука : проблеми методологічного оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 31-42.
3. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань / В. Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4, 5.
4. Довженко М. В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелологія) : навч. посіб. / М. В. Довженко. – К. : Академія, 2005. – 220 с.
5. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М. : Гелиос АРВ, 2002. – 358 с.
6. Козелецкий Ю. Психологическая теория решений. / Ю. Козелецкий. – М. : Прогресс, 1979. – 256 с.
7. Павлов И. Поведенческая теория – позитивный подход к исследованию экономической деятельности // [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://institutiones.com/theories/632-povedencheskaya-teoriya.html>
8. Эрроу К. Восприятие риска в психологии и экономической науке // THESIS. 1994. – Т. 2, вып. 5. – С. 82.
9. Strotz R. Myopia and Inconsistency in Dynamic Utility Maximization // The Review of Economic Studies. 1955–1956. – Vol. 23, No3. – P. 165 - 180.
10. Mullainathan S., Thaler R. Behavioral Economics / NBER Working Paper – No 7948. – 2000. – P. 1.

Primierova O.K.

UDC 331:314.96

GENDER EQUALITY: ECONOMIC ISSUE

ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО: ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

***Аннотация.** Статья посвящена изучению проблемы гендерного равенства, в частности, его экономического аспекта. Рассмотрены понятия гендерной сегрегации рынка труда, ее виды и причины. Исследованы проблемы существующего разрыва в оплате труда женщин и мужчин, проведен сравнительный анализ величины этого разрыва в разных странах мира. Рассмотрены вопросы стереотипного разделения профессий на «женские» и «мужские», их престижности и уровня оплаты. Изучено положение женщин и мужчин на рынке труда в Украине, их профессиональные предпочтения и характеристики.*

***Ключевые слова:** гендерное равенство, рынок труда, гендерная сегрегация рынка труда, гендерный разрыв в оплате труда.*

***Анотация.** Статья посвящена проблемам гендерной рівності, зокрема, їх економічному аспекту. Розглянуто поняття гендерної сегрегації ринку праці, її види та причини. Досліджено проблеми існуючого розриву в оплаті праці жінок та чоловіків, проведено порівняльний аналіз величини цього розриву в різних країнах світу. Розглянуто питання стереотипного поділу професій на «жіночі» та «чоловічі», їх престижності та рівня оплати. Вивчено становище жінок та чоловіків на ринку праці в Україні, їх професійні вподобання та характеристики.*

***Ключові слова:** гендерна рівність, ринок праці, гендерна сегрегація ринку праці, гендерний розрив в оплаті праці.*

***Summary.** In recent years, researchers have become increasingly interested in the problem of gender equality. One of the most important aspects of this problem is economic equality of women and men and their job opportunities. So the article is devoted to the issues of economic gender equality. First of all, the concepts of gender segregation in the labor market, its types and causes were studied. The problems of the existing wage gap between women and men, a comparative analysis of the magnitude of the gap in the different countries of*